оповіді твору. Кудеяр йде всупереч своїм моральним принципам, ідеал домашнього затишку перестає цікавити його, розривається зв'язок із хатою. Він залишається без дому і опиняється на шляху злочину.

У повісті "Кудеяр", так само як і в готичному романі, наявний лейтмотив блукань. Герой хоче віднайти правду, однак постійно стає на заваді зрада, жорстокість, обман. Кудеяр знаходиться в так званому лабіринті. Відчайдушно шукаючи вихід, він зрікається найсвятішого, що є в людини, віри в Бога та приймає чужу віру – іслам. Ним керує лише тільки жага помсти та бажання звільнити людство від зла. А це призводить до нехтування героєм моральних принципів і правил. Врешті-решт Кудеяр втрачає свою душу, а згодом і самого себе.

Отже, у повісті-хроніці "Кудеяр" М.Костомарова можна виділити такі ознаки готичної прози: змалювання жахливих картин вбивства, функціонування образів-символів (хата, в'язниця, палац), постійне напруження та психологічна загостреність, драматизм колізій, а головне постійне очікування чогось страшного. Художня проза М.Костомарова – самобутня та оригінальна, в якій помітні не тільки традиції класичної вітчизняної літератури, але й західноєвропейської. Це ще раз підкреслює цінність творчого доробку письменника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соловьева Н. У истоков английского романтизма / Н.А.Соловьева. – М.: Из-во МГУ, 1988. – 232 с.
2. Матвієнко О. Традиції готики в англійській літературі XIX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.04 "Література зарубіжних країн" / О.В.Матвієнко. – Львів, 2000. – 20 с.
3. Білоус О. Архетипи готичного роману (спроба семіотичного аналізу готичної прози) / О.Білоус // Американська література на рубежі XX–XXI століть: матеріали II Міжнародної конференції з літератури США, (Київ, 24–26 вересня 2002 р) / Укл. Т.Н.Денисова. – К.: ІМВ, 2004. – С. 191-197.
4. Денисюк Х. Готичний роман: специфіка жанру / Х.Денисюк // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: зб. наук. праць факультету Гуманітарного інституту Національно-авіаційного університету. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2005. – Вип. 11. – С. 286-293.
5. Лімборський І. Західноєвропейський готичний роман і українська література / І.Лімборський // Всесвіт. – 1998. – № 5-6. – С. 157-162.
6. Історія української літератури XIX століття / за ред. акад. М.Г.Жулинського: У 2 кн. – Кн. 1. – К.: Либідь, 2005. – 656 с.
7. Смілянська В. Літературна творчість Миколи Костомарова / В.Л.Смілянська // Шевченкознавчі розмисли: зб. наук. праць / НАН України, Ін-т літератури ім. Т.Г.Шевченка. – К., 2005. – С. 434-469.
8. Костомаров М. Твори / Упоряд., передм. та приміт. В.Л.Смілянської: У 2 т. – Т. 2.: Повісті. – К.: Дніпро, 1990. – 780 с.

УДК 811.161.2′04′373.234′271.16:391

ЗАСТАРІЛІ НАЗВИ ОДЯГУ У ТВОРАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ (ЛЕКСИКО-ІСТОРИЧНИЙ КОМЕНТАР)

Томиліна Г.Я., к. філол.н., доцент, *Полежаєва Н.А., ст.викладач

Запорізький національний університет
**Запорізький національний технічний університет*

Стаття присвячена аналізу архаїчних назв одягу у творах української літератури першої половини XIX століття в їх лексико-історичному аспекті, які дають змогу письменникові відтворити конкретні історичні обставини й побутові умови суспільного життя.

Ключові слова: застарілі слова, архаїзми, історизми, пасивна лексика.

Томилина Г.Я., *Полежаева Н.А. УСТАРЕВШИЕ НАЗВАНИЯ ОДЕЖДЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА (ЛЕКСИКО-ИСТОРИЧЕСКИЙ

КОММЕНТАРИЙ) / Запорожский национальный университет, *Запорожский национальный технический университет, Украина.

В статье рассматриваются архаические названия одежды в произведениях украинской литературы первой половины XIX века в их лексико-историческом аспекте, дающие возможность писателям воспроизвести конкретно-исторические обстоятельства и бытовые условия.

Ключевые слова: устаревшие слова, архаизмы, историзмы, пассивная лексика.

Tomilina G., *Polezhayeva N. OBSOLETE WORDS OF THE CLOTHES IN THE UKRAINIAN LITERARY WORKS OF THE FIRST HALF OF THE XIX CENTURY (LEXICOLOGICAL AND HISTORICAL COMMENTS) / Zaporizhzhya National University, *Zaporizhzhya National Technical University, Ukraine.

The article investigates the archaic names of the clothes in the literary works of the first half of the XIX century through their lexicological and historical aspects. These words help authors to reflect the real historic situation and conditions of life in the society.

Key words: obsolete words, archaisms, historic methods, passive vocabulary.

Із розвитком незалежності України зростає прагнення до самоідентифікації нації, заглиблення в її історичне коріння, усвідомлення ментального світовідчуття українського народу. Тому й звернення до аналізу застарілих назв одягу у творах українських письменників першої половини XIX століття в цьому аспекті є актуальним.

Дослідженням застарілої лексики та її функціонування в сучасній українській та російській лінгвістиці присвятили свої работи науковці О.Ахманова, Л.Батюк, Р.Будагов, Б.Головін, М.Жовтобрюх, Б.Кулик, М.Степанова, І.Чернишева, Т.Черторизька, М.Шанський та інші.

Метою нашого дослідження є поглиблення наукових уявлень про використання застарілої лексики у творах українських письменників першої половини XIX століття І.Котляревського, Т.Шевченка, Г.Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка.

Архаїзми, або застарілі слова, входять до пасивної частини словника сучасної української мови. За висловом Е.Косеріу, "архаїзми, оскільки вони існують і функціонують, являють собою елементи сучасної мови" [1, 149]. Застарілі назви одягу є продуктом історичного розвитку лексичного складу мови. Ступінь застарілості лексики щільно пов'язаний з часом, коли слово вийшло з активного вжитку. Серед факторів, що визначають застарілість, М.Шанський виділяє такі: "місце слова у номінативній системі мови; первісну поширеність і тривалість уживання слова у складі активного словника; наявність чи відсутність з'язку зі спорідненими словами" [2, 146].

Застарілі слова різняться між собою тим, що саме спричинило їх випадіння зі складу активної лексики. Одні з них переходять з активної до пасивної лексики у зв'язку з тим, що зникають із ужитку позначувані ними предмети та явища, тобто у зв'язку з дією екстралінгвістичних факторів. Інші лексеми переходять з активного словника до пасивного або й зовсім зникають із суспільного вжитку та забуваються через витіснення їх синонімами, які виявляються більш прийнятними для називання тих самих предметів, подій, явищ, тобто цей процес зумовлений дією внутрішних факторів розвитку мови [3, 233]. Перша група застарілих слів зветься історизмами, а друга – архаїзмами [4, 63].

Матеріальні архаїзми, або історизми, на відміну від стилістичних архаїзмів, витіснених синонімічними відповідниками, на думку Т.Черторизької [5, 234], не мають у сучасній літературній мові синонімічних відповідників, а тому, коли виникає потреба назвати предмет старовини або подію, що відбулася у минулому, завжди звертаються до цієї категорії лексики.

У художніх творах першої половини XIX ст. часто вживаються назви старовинного жіночого і чоловічого одягу, головних уборів, які зовсім уже вийшли з ужитку (типу бурнус, жупан, кунтуш, кирея, чумарка, ферязь, шушон, каптур). Такі слова дозволяють письменникам відтворити конкретні історичні обставини й побутові умови суспільного життя. Одяг указує на національну та станову приналежність людини, її вікові особливості, майновий стан тощо. Назви одягу використовувались у художньому творі як важлива художня деталь і стилістичний прийом, як засіб вираження авторського ставлення до дійсності, як спосіб зв'язку художнього твору з позатекстовим світом, із усіма проблемами культурного та літературного життя того часу [6, 7]. Найбідніша частина українського суспільства – селяни – була більш консервативною у ставленні до одягу і зберегла без змін свій національний костюм. Сільські жителі протягом століть передавали від покоління до покоління форму, колір, фасон одягу своїх предків. Міське населення України не було таким консервативним щодо одягу. В умовах класового суспільства одяг заможних верств населення нерідко відрізнявся від народного фасоном, матеріалом, кольором і прикрасами, хоч деякі різновиди одягу були поширені серед різних груп населення. Отже, у назвах одягу знаходила відображення соціальна диференціація українського населення першої половини XIX ст. Минуло чимало часу, багато найменувань одягу або його деталей застаріло на початку XXI століття, тому вони потребують коментарів у певному обсязі.

Подані нижче тлумачення застарілих назв одягу вживаються в мові творів українських письменників першої половини XIX століття. Коментування проводиться у такий спосіб: спочатку наводиться

аналізоване слово, потім визначається його лексичне значення, далі подається контекст із художнього твору, а в разі потреби даються посилання на лексикографічні праці або на дослідження лінгвістів, наводяться короткі етимологічні довідки, стисло характеризуються етнографічні особливості одягу.

БУРНУС – "плащ у вигляді накидки": (*Марія) стоїть собі під тином / Та вовну білую пряде / На той* ***бурнус*** *йому святешний* [СУМ, І, 49]. Просторий плащ з капюшоном носили не тільки чоловіки, а й жінки. Такий верхній одяг, що був близький за кроєм до арабського плаща, увійшов у вжиток наприкінці 30-х – на початку 40-х років XIX століття. Колись це слово мало також значення "просторе жіноче пальто". Вживалося в різних варіантах: борнус, бурмус, бурноз, бурнос, бурнудз, бурнуз. Давнє запозичення, очевидно, через турецьке і французьке та польське посередництво з арабської мови.

ГОЛАНЦІ – "вузькі штани": *А также всі його підданці / Носили латані* ***галанці****, / Дивившись на свого царя* (Котл., Енеїда). Назва чоловічого одягу походить від макротопоніму Голландія.

ДЕРГА, ДЖЕРГА – "верхній жіночий одяг у вигляді плахти чорного кольору": *Злякавсь, к Сівілі прихилився, / Хватавсь за* ***дергу*** *і тулився* (Котл., Енеїда). Дергу носили старі жінки замість плахти ще на початку XIX ст. У сучасній українській мові лексема "дерга" може означати "товсту і грубу тканину; рядно, покривало, килим": *Він лежав* ***дергою*** *вкритий* [СУМ, ІІ, 245].

ДУЛЬЄТ – "різновид домашнього жіночого одягу із м'якої шовкової тканини": *Були в свитках, були в охвотах, / Були в* ***дульєтах*** *і в капотах, / Були всі грішні жіночки* (Котл., Енеїда). Як сама реалія, так і її найменування прийшло з Франції.

ЖУПАН – "старовинний верхній чоловічий одяг, оздоблений хутром та позументом, що був поширений серед українського заможного козацтва та польської шлахти": *Пошили сині всім* ***жупани,*** *// Наспід же білії каптани – / Щоб був козак, а не мугир* (Котл., Енеїда). Застарілі й два інші значення: "теплий верхній чоловічий суконний одяг" і "верхній жіночий одяг переважно з дорогих тканин" [СУМ, ІІ, 547]. У XIX ст. жупан був поширений серед міщан, причому наприкінці XIX ст. жупаном стали називати теплий верхній одяг з домотканого сукна, а іноді – й кожух. Слово це, як гадає Л.Батюк [7, 25], запозичене з італійської мови. Лексема має кілька емоційно забарвлених похідних форм: ЖУПАНИНА – "те саме, що жупан", ЖУПАНЧИК – зменшено-пестлива форма, ЖУПАНЕЦЬ – пестлива форма до жупан [СУМ, ІІ, 547]. У художній літературі та фольклорі жупан відомий як символ козацтва.

ЗАПАСКА – "жіночий одяг у вигляді шматка тканини (переважно вовняної) певного розміру, що використовується замість спідниці для обгортання стану поверх сорочки": ***Запаски*** *шовкові, пояси, як жар, кожухи, шовком повишивані...* (Марко Вовчок, Свекруха). *Приходила і ся сюди / В червоній юпочці баєвій, / В* ***запасці*** *гарній фаналевій (тобто фланелевій)* (Котл., Енеїда). У поемі І.Котляревського лексема вживається на означення верхнього плечевого одягу. Наприкінці XIX ст. запаскою почали називати звичайний фартух із фабричної тканини, який одягали поверх спідниці або плахти; вживання цього слова в ролі синоніма до запозичення "фартух" властиве українському діалектному мовленню: *А побіч нього стояла його жінка з меншою дитиною на руках і* ***запаскою*** *обтирала сьози* [СУМ, ІІІ, 247].

КАЛИТКА – "торбинка для грошей, гаманець": *Сівіла грошики в* ***калитку****, / Піднявши пелену і свитку,// Ізслизла, мов лихий злигав* (Котл., Енеїда). Лексема "калитка" стала символом багатства, що відбилося в антропонімі Герасим Калитка у п'єсі І.Карпенка-Карого "Сто тисяч", який став не лише синонімом багатства, а й здирництва.

КАПОТ – "жіночий хатній одяг вільного крою": *Були (у пеклі)... в* ***капотах. /*** *Були всі грішні жіночки* (Котл., Енеїда). У формі жіночого роду діалектизм **капота** вживається на означення верхнього довгого чоловічого одягу. Це французьке запозичення має сучасне вживання як технічний термін, що позначає теплий чохол для двигуна автомобіля.

КАПТАН – "старовинний чоловічий верхній одяг із довгими полами: сукман, жупан, чумарка". У європейських країнах цей різновид одягу поширюється з XIV ст., у східних слов'ян із XVI ст. [6, 68], каптан відомий також як верхній одяг у запорозьких козаків. *Братіку Данило! Всім би ти чоловік, та коли б ти оту свитину закинув, та ходив по-нашому у* ***каптані*** (Марко Вовчок, Данило Гурч). Для XVI ст. назви жупан, каптан і сукман, на думку Л.Батюк [7, 20], – це різні за фасоном види чоловічого одягу, який одягали на сорочку. Похідними від цього слова у сучасній українській мові є іменники КАПТАНЕЦЬ, КАПТАНОК, КАПТАНИНА, що характеризуються емоційною забарвленістю.

КАПШУК – "кисет, мішечок для тютюну або грошей; гаман у формі торбинки, що затягується шнурочком": *Та, мабуть, уже не першу жменю потягнув з* ***капшука*** (Кв.-Основ., Козир-дівка).

КЕРЕЯ – "верхній довгий суконний одяг з відлогою; кобеняк": *Як ось мара в лиці Енея, / В* ***кереї*** *бідного Сіхея, / Явилась Турна задирать* (Котл., Енеїда). Взимку кирею одягали на верхній одяг. До киреї пришивають капюшон (відлогу, бородицю, каптур), яким закривають голову й обличчя. Фонетичний варіант цього слова зустрічається в поезії Т.Шевченка: *Козацьке панство похожає* ***в киреях*** *чорних* [СМШ, І, 324].

КИБАЛКА – "старовинний жіночий головний убір, що має форму півмісяця; різновид кокошника": *А на голові* ***кибалка****, що усе-то зять, пан Халявський, надарував, та ще вона визирає до нього у віконце та й глузує над ним, так аж об поли руками й зубами клаца* (Кв.-Основ., Конотоп. відьма). В "Енеїді" І.Котляревського згадується старовинний звичай часів існування спільнослов'янської єдності: *(Юнона) впрягла в гринджолята павичку, / Сховала під* ***кибалку*** *мичку, / Щоб не світилася коса.* Цей обряд прикриття волосся головним убором був залишком стародавнього звичаю приховувати все обличчя заміжньої жінки від чаклування, ревнощів. Цій староукраїнській назві відповідає російське найменування КИЧКА. Кибалка в українській мові цього періоду стала символом заміжньої жінки, родинного життя.

КЛОБУК – праслов'янське запозичення з тюркських мов. До початку XVII ст. лексема називала царський головний убір. У XIX ст. слово було поширене як назва головоного убору ченців. За визначенням Б.Грінченка, "клобук – це високий циліндричної форми головний убір, який носили православні ченці" [СУМГ, II, 252]: *Чернець мій встав, / Надів* ***клобук, /*** *Взяв патерицю, перехрестився...* [СМШ, I, 328].

КОРАБЛИК – "старовинний жіночий головний убір": *Взяла* кораблик *бархатовий, / Спідницю і корсет шовковий / І начепила ланцюжок (*Котл., Енеїда*).* Убір цей був поширений переважно серед панства і заможного козацтва. Назва такого різновиду очіпка виникла на основі метафори: своїм зовнішнім виглядом головний убір нагадував форму корабля.

КУНТУШ – "верхній розпашний чоловічий та жіночий одяг заможного українського і польського населення XVI-XVШ ст.": *Взяла (Венера) очіпок грезетовий / І* ***кунтуш*** *з усами люстровий, / Пішла к Зевесу на ралець (*Котл., Енеїда*); Та я то, панночко, пір'ячко зняла, на* ***кунтуші*** *було прилипло* (Кв.-Основ., Конотоп. відьма). Чоловіки носили кунтуші поверх жупанів, а на кунтуші нашивалися золоті галуни, які називалися "уси".

КУЧМА – "висока бараняча шапка": *Негідник, злодій, єретик! / За* ***кучму*** *сю твою велику / Як дам ляща тобі я в пику, / То тут тебе лизне і чорт; Як пан Еней так забавлявся, / То лиха він собі не ждав, / Не думав і не сподівався, / Щоб хто з Олімпа* ***кучму*** *дав (*Котл.,Енеїда). Фразема "дати кучму" в цьому контексті означає "завдати клопоту", "дати прочухана".

ЛІВРЕЯ – "формений, звичайно, обшитий галунами одяг для слуг": *Не вам, в мережаній* ***лівреї*** *Донощики і фарисеї, / За правду пресвятую стать / І за свободу* [СМШ, I, 373].

НАМІТКА – "покривало з тонкого серпанку, яким зав'язують поверх очіпка голову заміжні жінки" [СУМ, V, 128]: *Очіпок червоний,* ***намітка*** *біла довга, – і гетьману кращої жінки не треба, єй богу!* (Марко Вовчок, Викуп). Лексема вживалась ще в інших значеннях, а саме: а) тонка прозора тканина, вид серпанку; б) покривало з тонкої матерії на голову і на обличчя; в) покривало, яке накладають поверх клобука православні монахи [СУМ, V, 128-129]. Найближчі синоніми в українській мові – **перемітка**, **намітець, серпанок, рантух, склендячка, скиндячка, рубок**. Вже на початку XX ст. намітка майже зовсім вийшла з ужитку, а її назва стала історизмом.

ОХВОТА – "старовинний верхній жіночий одяг" [СУМ,V, 821]*: Ану! Черкнім – а для охоти /* Тобі *я дам на дві* ***охвоти*** *(*Котл., Енеїда). Уживання паронімів охота, охвота стає в поемі джерелом додаткової експресії.

ОЧІПОК – "старовинний головний убір заміжньої жінки у формі шапочки, часто з повздовжним розрізом ззаду, який зашнуровують, стягуючи сховане під ним волосся" [СУМ,V, 833]: *Венера... взяла* ***очіпок*** *грезетовий* (Котл., Енеїда); *Такими ж рушниками поперев'язували і свашок, та ще їм і по квітці прикололи до* ***очіпків*** (Кв.-Основ., Маруся).

ОЧКУР – "пояс або шнур, яким стягують штани або шаровари для підтримання їх": *Так лучче в сажовці втоплюся, / І лучче* ***очкуром*** *вдавлюся, / Ніж Турнові я покорюся* (Котл., Енеїда).

ПЛАХТА – "давній поясний жіночий одяг, що складався із двох зшитих уздовж до половини полотнищ": *Скільки полотна було, хусток,* ***плахот****, юпок* (Марко Вовчок, Сестра); *Не було в куми й запаски, аж глядь кума у* ***плахті*** *похожає* [СМШ, II, 79]. В поезії Т.Шевченка ця лексема вживається в зменшено-пестливій формі: *Ой* ***плахточка****-червчаточка, / Дивуйтеся, дівчаточка* [СМШ, II, 78]. Слово це мало в минулому ще такі значення: "простирадло", те ж саме, що й полотнянка, "різновид білої хустки, схожої з широким рушником, що нею покривалися лемчанки" [СУМГ, III, 192-193]. У Словнику української мови Б.Грінченка наводяться назви частин плахти: четверта частина плахти зветься ГРИВКА, зшита половина – СТАНОК, а незшиті гривки – КРИЛА (у Чернігівській губ. – КРИСИ). Семантичний обсяг лексеми плахта поступово скоротився. В генетичному плані слово споріднене з однокореневими іменниками **плат, платок, плаття** і належить до східнослов'янської лексики. В українському родинному фольклорі плахта символізує заміжнє життя [8, 23].

ПЛАЩМО – "покривало, яким вкривають покійників": *А часом так їй трудно доводилось, що наймичка прийде, було, вже на неї* ***плащмечко*** *міряє* (Марко Вовчок, Дяк). Контекст реалізує форму суб'єктивної оцінки.

РИЗА – "верхній одяг священиків, який носили під час церковної служби, шитий золотом і сріблом": *Яко миро добровонне / З голови чесної / На бороду Аароню / Спадає росою / І на шитії омети /* ***Ризи*** *дорогої* [СМШ, ІІ, 194]. До XVII ст. ця лексема означала також урочисте царське вбрання: *Давид стенає та ридає, / Багряну* ***ризу*** *роздирає* [СМШ, ІІ,194].

РЯСА – "верхній одяг духівництва (попів, ченців)". *В довгій* ***рясі*** *по келії / Старий чернець ходить* (СМШ, ІІ, 222). Усталене словосполучення "взяти рясу" означає "стати ченцем": *А я, брати запорожці, /* ***Возьму*** *собі* ***рясу /*** *Та піду поклони бити / В Межигор до Спаса* [СМШ, ІІ, 222].

СВИТА – "селянський верхній одяг з домотканого грубого сукна, рід серм'яги". *Наум хутко достав нову* ***свиту****, новий пояс, одягається, підперезується, а сам труситься, неначе з переляку...* (Кв.-Основ., Маруся). Як зауважує Р.Кирсанова, свита або свитка – українська назва довгого просторого каптану без коміру, що носили селяни та частина інтелігенції – письменники зі слов'янофільського напрямку [9, 208]. Однокореневий синонім **свитина** має близьке до нього значення, причому, відтінок, виражений суфіксом –ин(а), можна передати прикметником "поганенький", приєднаним до слова **свита** в ролі означення: *Он глянь, – у тім раї, що ти покидаєш, / Латану* ***свитину*** *з каліки знімають* [СМШ, ІІ, 229]. Свитина і свита були відомі як різновиди чоловічого та жіночого одягу: *...А вона була ув одній тяжиновій юпці і* ***свитини*** *не брала*(Кв.-Основ., Маруся).

СЕРМ'ЯГА – свита, тобто недорогий одяг з нефарбованого домотканого сукна білого або чорного кольору, який носили селяни, панські слуги": *Був собі чоловік Сажка, на ньому сіра* ***серм'яжка***. (Кв.-Основ., Конотоп. відьма). Лексема вживається також у значенні "сукно домашнього виготовлення, з якого шився цей вид одягу". Мабуть, це значення було первинним, а номінація одягу розвинулась із назви тканини внаслідок метонімії. В українській мові слово виступає в декількох варіантах: **серм'яга, семеряга, семряга, серм'яжка, серм'яжина, семиряга**, що пояснюється неусталеністю норм української мови початку XIX ст. О.Воропай характеризує семрягу як сіру свиту, поширену на Волині, особливо в її західній частині, що своїм покроєм нагадує полтавську козачку. Етнограф відзначає, що слово "серм'яга" вживається в народних приповідках: "*Хоч у* ***семрязі****, аби в добрій зв'язі*"; "*Своя* ***семряга*** *не важка*" [10, 405].

СЕРПАНОК – "покривало на голову заміжньої жінки з прозорої тканини" [СУМГ, IV, 116]: *Льняні пряжі три півлікті, /* ***Серпанків*** *вісім на намітки / І двісті валяних гнотів* (Котл., Енеїда). До української мови лексема була запозичена з польської.

СІРЯК – "верхній бідняцький (чоловічий або жіночий) одяг з товстого сірого сукна": *Ні холодно було, ні душно, / А саме так, як в* ***сіряках****, / І весело і так не скучно* (Котл., Енеїда).

СКИНДЯЧКА (склендячка) – "різновид намітки, значно коротший за неї, який одягається зверху іншого головного убору". В Словнику Б.Грінченка терміни "скиндячка", "скиндяк" означають стрічку. У цьому значенні лексема вживається у наступному контексті: *...Та як покладе їх на голову поверх* ***скиндячка*** *вінком та заквітча квітками, кінці у ленти аж геть порозпуска* [СУМГ, IV, 134]. Слово "склендячка", можливо, пов'язане зі склом, тобто "прикрашена стеклярусом". Варіант **скиндячка** розвинувся внаслідок спрощення.

ТІАРА – "головний убір римського папи". У художньому контексті цей історизм виступає як символ влади: *Прокиньтесь, чехи, будьте люди, / А не посмішище ченцям! / Розбійники, кати в* ***тіарах /*** *Все потопили, все взяли* [СМШ, ІІ, 329].

ФУРКАЛЬЦЕ – "різновид жіночого одягу": *Дочка Лавися чепуруха в німецькім* ***фуркальці*** *була* (Котл., Енеїда). Це зменшена форма від слова фуркало, що могло мати й інші значення: "дзига", "вид іграшки" тощо. Форма суб'єктивної оцінки диференціювалась від омонімів та закріпилась у мові як етнографізм.

ХІТОН – "різновид легкого одягу у стародавніх греків": *...З добрих молодих плечей /* ***Хітон*** *полатаний додолу, / Тихенько зсунувся* [СМШ, ІІ, 378]. Ця лексема мала ще й таке значення: "нижнє плаття блакитного чи червоного кольору з довгими вузькими рукавами і подолом, прикрашеним золотою полосою".

ХОЛОША – "одна половина штанів, брюк, штанина": *Чи знав ти, що такеє гроші /, Мав без матні одні* ***холоші****, / І тільки слава, що в штанях* (Котл., Енеїда). Однокоренева лексема холошні (род. в. мн. – холошень) у галицьких говірках означає штани з простого сукна білого або сірого кольору.

ЧЕМЕРКА (чумарка) – "різновид верхнього чоловічого одягу з талією, із складками на спині" [СУМГ, IV, 451]. *На обід прийшов і чоловік її з крамниць, – такий високий, чорнявий, у синій* ***чемерці****, очі йому веселі й бистрі* (Марко Вовчок, Сестра). О. Воропай відзначає, що чемерка, або чумарка, – народний одяг з легкої тканини довжиною дещо нижче колін з вузькими рукавами та стоячим коміром. На думку

дослідника, головна прикмета чумарки – це добре вшитий стан (талія) і навколо стану дрібні зборки. Цей однобортний одяг застібався посеред грудей на гаплики. Саме слово було запозичене у період козаччини, але однозначної етимології його не існує [10, 411-412].

ЧЕРКЕСКА – "різновид верхнього чоловічого одягу з вильотами" [10, 457]: *Хоч на ньому і* ***черкеска*** *синя з позакидуваними назад вильотами і татарським поясом підперезана...* (Кв.-Основ., Конотоп. відьма). Слово співвідносне з етнонімом "черкес".

ШЕЛОМ – "старовинний головний убір воїна, яким захищалися від удару холодною зброєю". На відміну від українського **шолом** застаріла лексема має повноголосе сполучення -ело : *З передсвіта до вечора.../ Бряжчить шабля о* ***шеломи****. / Тріщать списи гартовані*...[СМШ, ІІ, 422].

ШИШАК – "давньоруський воєнний головний убір, різновид шолома": *Палаш,* ***шишак****, панцир зо щитом, // Все буде золотом покрито...* (Котл., Енеїда).

ШНУРІВКА (вар. шнуровиці) – "корсет, безрукавка", "верхній жіночий одяг, пошитий з кольорової тканини в талію": *Взяла спідницю і* ***шнурівку****, / І хліба з сіллю на тарілку, / К Еолу мчалась, як оса* (Котл., Енеїда). Омонімічне слово було у XIX ст. найменуванням гатунку тютюну з великим листям на Сумщині [СУМГ, IV, 507].

ШУШОН – "різновид верхнього жіночого одягу, близький до капота"*: Цариця ж сіла на ослоні, / В єдимашковому* ***шушоні****, / В кораблику із соболей* (Котл.,Енеїда).

ЧУЙКА – "верхній чоловічий одяг типу сіряка": *Лях цвенькати уже не буде, // Загубить* ***чуйку*** *і жупан, / І "не позволям" там забуде, / А заблеє так, як баран* (Котл., Енеїда).

ЮПКА – "верхній чоловічий одяг з домашнього тонкого сукна, в талію, із складками і стоячим коміром": *Жупан на ньому синій і китаєва* ***юпка****, поясом з аглицької каламайки підперезаний* (Кв.-Основ., Маруся). Слово це вживалося і в іншому значенні, а саме: "жіночий одяг, схожий на корсетку; різновид кофти або жакета": *Якби пустили на музики, // То я б кісники заплела, // Наділа б жовті черевики, // Червону б* ***юпку*** *одягла* [СМШ, ІІ, 444].

ЯРМУЛКА – "маленька кругла шапочка"*: Начхай ти в* ***ярмулку*** [СМШ, ІІ, 458].

Коментування застарілої лексики одягу у творах українських письменників побудоване на аналізі контекстуального вживання слова з урахуванням його різноманітних зв'язків із художнім текстом та часом, а також місця слова в лексичній системі української мови першої половини XIX століття. Отже, аналізуючи вищесказане, можна зробити висновки, що деякі предмети старовинного одягу та їх назви збереглися до нашого часу (свита, сорочка, хустка тощо); більшість таких назв вийшла з ужитку разом із предметами одягу, які вони називали (жупан, кибалка, чемерка); правильне розуміння творів класичної літератури неможливе без знання семантики застарілих слів (історизмів і архаїзмів); застарілі слова використовуються письменниками для відтворення колориту епохи і правдивого змалювання життя та побуту нашого народу в минулому.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

СУМ Словник української мови: В 11-ти т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.

СУМГ Словарь української мови Бориса Грінченка: В 4-х т. – К.: Довіра, 1997.

СМШ Словник мови Т.Шевченка: В 2-х т. – К.: Наукова думка, 1973.

ЛІТЕРАТУРА

1. Косэриу Э. Синхрония, диахрония и история / Э.Косэриу // Новое в лингвистике. Вып. III. – 2-е изд. – М.: Едиторил УРСС, 2010. – 206 с.
2. Шанский Н. Лексикология современного русского языка /Н.М.Шанский. – М.: Просвещение, 1972. – 188 с.
3. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я.Плющ. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Наукова думка, 2000. – 430 с.
4. Жовтобрюх М., Кулик Б. Курс сучасної української літературної мови / М.А.Жовтобрюх, Б.М.Кулик. – К.: Вища школа, 1972. – 402 с.
5. Черторизька Т. Активна і пасивна лесика в сучасній українській літературній мові // Сучасна українська літературна мова. – К.: Наукова думка, 1973. – С. 38-43.
6. Киреева Е. История костюма / Е.В.Киреева. – М.: Просвещение, 1970. – 166 с.
7. Батюк Л. Назви одягу в Актовій книзі Житомирського міського уряду кінця XVIст. / Л.І.Батюк// Питання історії української мови. – К.: Наукова думка, 1970. – С. 56-68.

8. Томиліна Г. Українські назви одягу в символічному вживанні / Г.Я.Томиліна // Дивослово. – 2010. – № 1. – С. 22-25.

9. Кирсанова Р. Розовая ксандрейка и прадедамовый платок / Р.М.Кирсанова // Костюм – вещь и образ в русской литературе XIX века. – М.: Родина, 2006. – 176 с.

10. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис: У 2-х т. – Т. ІІ. – К.: Оберіг, 1991. – 442 с.

УДК 891.161.1-31.09

КОГЕРЕНТНА ІСТОРІОГРАФІЯ ІРИНИ ПОЛЯНСЬКОЇ (ЗА РОМАНОМ "ГОРИЗОНТ ПОДІЙ")

Улюра Г.А., к. філол. н., старший науковий співробітник

Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України

Аналізуючи роман-палімпсест російської письменниці Ірини Полянської "Горизонт подій" із позиції культурної інтерпретації (т.зв. повільне читання), авторка статті доходить висновку про "аутентичний" стиль прозаїка, в основі якого лежить думка про те, що історична реальність визначається особливостями місця її виробництва. З одноко боку, як хроніст письменниця наполягає, що будь-яка подія заслуговує на всебічний і детальний опис, з іншого – в якості найбільш жорсткого з усіх існуючих способів структурування індивідуального досвіду та перетворення його на колективний російську романістку цікавить літературна класика (проза В.Каверіна, А.Чехова та ін.). Маємо у випадку "Горизонту подій" подвійне зіставлення реальної і літературної події як фактів.

Ключові слова: Ірина Полянська, роман-палімпсест, російська література, історизм.

Улюра А.А. КОГЕРЕНТНАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ ИРИНЫ ПОЛЯНСКОЙ (ПО РОМАНУ "ГОРИЗОНТ СОБЫТИЙ") / Институт литературы им. Т.Г.Шевченко НАН Украины, Украина.

Анализируя роман-палимпсест российской писательницы Ирины Полянской "Горизонт событий" с позиции культурной интерпретации (т.н. медленное чтение), автор статью приходит к выводу об "аутентичном" стиле женщины-прозаика, в основе которого – мысль о том, что историческая реальность определяется особенностями места ее производства. С одной стороны, как хроникер писательница уверена: любое событие заслуживает быть детально и всестороннее описанным, с другой – в качестве наиболее жесткого из всех существующих способов структурирования индивидуального опыта и превращения ее в коллективный российскую романистку интересует литературная классика (проза В.Каверина, А.Чехова и др.). В случае "Горизонта событий" речь идет о сопоставлении реального и литературного события как фактов.

Ключевые слова: Ирина Полянская, роман-палимпсест, русская литература, историзм.

Ulura A.A. COHERENT HISTORIOGRAPHY IRINA POLJANSKAYA'S (UNDER THE NOVEL "HORIZON OF EVENTS") / Institute of the literature of T.G.Shevchenko NAS of Ukraine, Ukraine.

Analyzing the novel-palimpsest of Russian writer Irina Poljanskaya "Horizon of events" from a position of cultural interpretation (so-called slow reading), the author article comes to a conclusion about "authentic" style of the woman-prose writer. In its basis – thought that the historical reality is defined by features of a place of its manufacture. On the one hand the writer is assured: any event deserves to be in details and all-round described. With another – as most rigid of all existing ways of structurization of individual experience and its transformation in collective the Russian novelist the literary classics (V.Kaverin, A.Chehov, etc.) interests. In a case "Horizon of events" it is a question of comparison of real and literary event as facts.

Key words: Irina Poljanskaya, the novel-palimpsest, the Russian literature, the historicism.

Ретельне повільне читання як апробація "чужого" тексту у випадку великої прози російської письменниці І.Полянської є способом культурної інтерпретації в буквальному сенсі цього поняття: авторка відтворює і почасти конструює контекст "запозиченого" твору, який дозволяє відкрити чи створити нові сенси в похідному тексті. "Я навчилася по справжньому *читати*. Це найголовніше – *прочитати книжку*. Навчитися читати її рядок за рядком, немов зазираючи автору через плече: як це так у нього вийшло? Ти починаєш самою печінкою відчувати автора, розуміти його завдання, настрої, в які він був занурений на момент творення книжки" [11, 250], – відповідала письменниця на питання про її авторський стиль. На відміну від випадків пародій, парафразів etc, у палімпсестах І.Полянської значення не залежать від переходу знаків однієї системи в іншу, попри те, що синтагматичний ланцюжок, метафора та метонімія поєднані тут одне з одним. І.Полянська вступає – запозичу категорію французької мистецтвознавки А.Созо-Боетті [12] – на територію подвійного простору невідповідності. "Роман я писала, як господині шиють із клаптів ковдру: керуючись почуттям жіночого чуття та імпровізації, зшивала один метафоричний шматок із іншим, виготовлений методом безкінечного викриття речі в самій собі. Я називаю цей метод дешифруванням на рівні фрагменту" [11, 252], – розмірковує письменниця про